

DOI: 10.31648/PW.7660

PIOTR ZEMSZAŁ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0822-8937>

Nicolaus Copernicus University in Torun

STEREOTYP EUROPY W DYSKURSIE RADYKALNEGO RUCHU PRAWOSŁAWNEGO W ROSJI. CZĘŚĆ I

A stereotype of Europe in a discourse of the Radical Orthodox Church Movement in Russia. Part 1

ABSTRACT: The presented text focuses on the stereotype of Europe in a discourse of the radical Orthodox Church in Russia. A difference between a generally accepted concept and a discursively conditioned stereotype, as understood by W. Lippmann, represents an important methodological aspect. The empirical material was selected from over 70 publications from <https://3rim.info>, a religious news aggregator. Its analysis allowed to reach the following conclusions: in this discourse a concept of EUROPE undergoes a significant axiological reinterpretation and expansion exceeding the concept profiling, and creates a stereotype characteristic for the studied discourse.

KEYWORDS: radical Orthodox Church discourse, concept, stereotype, Europe

Wstęp

Celem niniejszego tekstu jest zbadanie, w jaki sposób konstruuje się obraz Europy w tekstach dyskursu radykalnego prawosławia, a ściślej mówiąc – w jaki sposób dekonstruuje się koncept Europy obecny w ruszczyźnie ogólnej i jak rekonstruuje się z niego propagandowo użyteczny stereotyp.

Radykalne środowiska prawosławne, przez które rozumiem głęboko konserwatywne wspólnoty wartości oparte na przyjęciu doktryny prawosławnej jako dominującej w większości, jeśli nie we wszystkich sferach życia przy jednoczesnym kontestowaniu innych sposobów postrzegania świata, nie są znaczące pod względem liczebnym. Trudno nawet w sposób precyzyjny podać liczbę osób zaangażowanych w działalność tego ruchu, ponieważ część organizacji prawosławnych radykałów działa w sposób utajony, ustawodawstwo Federacji Rosyjskiej penalizujące tzw. ekstremizm sprawia, że ich działalność nie jest w pełni legalna. Jedną z bardziej znanych, jeśli opierać się na częstotliwości informacji prasowych dotyczących różnych struktur, organizacji tego typu – *Христианское государство*

– *Святая Русь* – nie jest oficjalnie zarejestrowana. Pośrednio można szacować liczbę osób zaangażowanych w ten ruch na podstawie tego, ilu czytelników mają materiały publikowane na odnośnych stronach internetowych. Jedną z bardziej popularnych z nich jest portal *Москва – Третий Рим*¹, z którego pochodzi materiał empiryczny. Liczba odwiedzin poszczególnych materiałów zależna jest, rzecz jasna, od czasu, który minął od publikacji. W ciągu kilku godzin publikacje przegląda od ok. tysiąca do nawet kilkudziesięciu tysięcy użytkowników, najpopularniejsze materiały mają ponad milionowe wskaźniki odsłon. Nie jest to liczebność imponująca w skali ogromu Rosji, ale ważąc znaczenie tych środowisk dla ogółu społeczeństwa, nie można ograniczać się jedynie ich liczebnością. Środowiska te działają bowiem dość prężnie, na tyle że nazywa się je czasami mianem „prawosławne ISIS” (Soldatov 2017). Głosy osób, które można uznać za autorytety tych środowisk są szeroko komentowane (np. niedawno zmarli protojereje D. Smirnow i W. Czaplina), głośno jest również o szeregu ekscesów, jak choćby o opanowaniu przez mnicha Sergija (Romanowa) żeńskiego klasztoru w Srednieuralsku, który to w końcu został odbity przez struktury siłowe państwa (Meduza 2020). Choć omawiane środowiska coraz częściej opowiadają się przeciw aktualnej władzy, to jednak radykalny ruch prawosławny zdecydowanie zyskał na sile w związku z symboliczno-ideologiczną reorientacją polityki państwowej po kryzysie wyborczym przełomu lat 2011 i 2012, kiedy to prawosławie stało się jedną z postulowanych przez rządzących wartości spajających społeczeństwo rosyjskie. Na ten wspólny rys światopoglądowy czy wyznaniowy nakłada się zdecydowana i również wspólna dla władzy i radykalnego ruchu prawosławnego antyzachodnia orientacja geopolityczna, która uległa zdecydowanemu zaostrzeniu w 2014 r. Dlatego mimo niezbyt imponującego wymiaru ilościowego dyskurs prawosławnych radykałów zasługuje na uwagę.

Jak już wspomniałem, jedną z cech tego dyskursu jest zdecydowana krytyka Zachodu, w tym i traktowanej jako pojęcie geopolityczne Europy.

Materiału analitycznego dostarczył portal *Москва – Третий Рим*, który jest agregatorem informacyjnym, tj. zbiera i republikuje materiały z innych źródeł, które są wybierane pod kątem promowanej przez portal orientacji ideologicznej. Do źródeł tych należą m.in. internetowe i papierowe wydawnictwa: „Семья и вера”², „Оптина пустынь, живая летопись”³, „Русь-Фронт”⁴, „Институт высокого коммунитаризма”⁵, „Культуролог”⁶, „Газета Православный Крест”⁷, „Пра-

¹ <https://3rm.info> (dostęp 5.12.2021).

² <https://semyaivera.ru> (dostęp 5.12.2021).

³ <http://www.optina-pustyn.ru> (dostęp 5.12.2021).

⁴ <https://www.rusfront.ru> (dostęp 5.12.2021).

⁵ <https://communitarian.ru> (dostęp 5.12.2021).

⁶ <https://culturolog.ru> (dostęp 5.12.2021).

⁷ <http://www.pkrest.ru> (dostęp 5.12.2021).

вославный воин”⁸, „Православие.Ru”⁹. Teksty te, napisane w różnym czasie, zostały przez ten agregator informacji zebrane i opublikowane w latach 2016-2018¹⁰, należy więc zakładać ich aktualność z punktu widzenia publikatora dla tego właśnie okresu. Wybór cezury czasowej został podyktowany tym, że w roku 2014 znacznemu pogorszeniu w związku z aneksją Krymu uległy stosunki między Rosją i Zachodem, w tym krajami Europy Zachodniej. Pogorszenie to wydaje się, niestety, względnie trwałe. Próbowałem jednak uniknąć analizowania tekstów, które publikowano bezpośrednio w trakcie wydarzeń w 2014 i w następnym roku. Chodziło mi o wychwycenie takiego momentu, gdy było już jasne, że nie jest to chwilowe zawirowanie, ale również minie pierwsza „gorączka” publicystyczna, tj. takiego momentu, gdy nastąpi już swoiste oswojenie się z nową sytuacją. Dwuletni wycinek wydaje się zaś wystarczający, by móc zbadać funkcjonowanie danego stereotypu w perspektywie synchronicznej.

Wstępnej analizie poddano 787 tekstów. Znacząca część z nich jest anonimowa, dlatego nie można precyzyjnie określić liczby autorów. Podczas gromadzenia materiału pominięto teksty nieistotne z punktu widzenia światopoglądowego (np. poświęcone sposobom przeprowadzenia miodobrania czy suszenia grzybów, ziół itp.) oraz poświęcone wierze¹¹ *sensu stricto* (np. opracowania hagiograficzne i teksty modlitw publikowane w dniach poświęconych określonym świętym). Wśród tych materiałów aż w 362 tekstach znalazł się rdzeń ebpo- (co samo w sobie sporo mówi o wadze kwestii europejskiej w badanym dyskursie), przy czym w niemal 200 tekstach były to użycia dalekie od aksjologicznej neutralności. Te nacechowane użycia, wraz z kontekstami, stały się obiektem analizy o ukierunkowaniu pragmatycznym, stanowią bowiem najważniejszy przejaw stereotypowego myślenia o Europie w badanym dyskursie i pozwalają na rekonstrukcję stereotypowego jej obrazu.

Terminem trafnie, jak się wydaje, ujmującym badany fenomen jest pojęcie stereotypu rozumiane za J. Bartmińskim jako „subiektywnie determinowane wyobrażenie przedmiotu, obejmujące zarówno cechy opisowe, jak i wartościujące obraz, oraz będące rezultatem interpretacji rzeczywistości w ramach społecznych

⁸ <https://pravoslav-voin.info> (dostęp 5.12.2021).

⁹ <http://pravoslavie.ru> (dostęp 5.12.2021).

¹⁰ Wiele z badanych tekstów pochodzi z lat wcześniejszych, niektóre z nich były usuwane z agregatora, by powrócić nań po roku lub kilku latach. W spisie bibliograficznym, o ile to możliwe, podaję daty publikacji i linki do najbardziej aktualnych wersji tekstów. Wobec faktu, że obecność badanych tekstów na portalu *Москва – Третий Рим* nie jest stała, czasem podaję linki do stron źródłowych poza portalem. Z tych samych przyczyn datowanie niektórych tekstów jest umowne, bo nie sposób określić daty pierwszej publikacji wszystkich tekstów. W celu umożliwienia czytelnikom odnalezienia tekstów, z których pochodzą przykłady w spisie bibliograficznym podaję ich tytuły w pełnym brzmieniu.

¹¹ Wierze, a nie religii, sprawy religijne bowiem, jak np. kwestia ekumenizmu, bywają w badanych materiałach ściśle splecione z kwestiami społeczno-politycznymi.

modeli poznawczych” (Bartmiński 1998, 64). Takie ujęcie kwestii stereotypu za-
zębia się niejako z pojęciem konceptu, który definiowany jest przez J. Stepanowa
jako „сгусток культуры в сознании человека” lub „пучок» представлений,
знаний, переживаний, ассоциаций, которые сопровождают слово”
(Stepanov 1997, 40).

Choć bywa, że pojęcia konceptu (jako sumy treści poznawczej, emotywniej
i pragmatycznej) i stereotypu bywają traktowane jako synonimy (np. Bartmiński
| Chlebda 2013, 71) wydaje się, że sensowne jest, przynajmniej na potrzeby niniej-
szego opracowania, pewne zniuansowanie tych pojęć. Lektura szeregu opracowań
poświęconych konceptom wskazuje, że postrzega się je jako pewne abstrakty, które
są charakterystyczne dla pewnej kultury jako całości stanowiąc jej, jak to ujmuje
D. Lichaczow, „konceptosferę” (Likhachev 1999, 162). Ta uogólniona optyka wydaje
się dominować w opracowaniach zarówno językoznawczych, jak i kulturologicz-
nych (np. Arutyunova 1991; Stepanov 1997; Karasik 2002), tendencję tę widać też
w opracowaniach, które powstały w ramach projektu EUROJOS i które wyraź-
nie oparte są na wielostronnej analizie różnych rodzajów dyskursów, frazeologii
i leksykografii oraz wyników badań ankietowych (Bartmiński | Chlebda 2013, 72).
Zgodnie z założeniami metodologicznymi tego projektu badawczego dopiero po
takiej analizie można podejmować się próby definiowania konceptu. W wyniku
takiego postępowania siłą rzeczy uzyskujemy definicje kognitywne, które dotyczą
nie pojedynczego dyskursu, ale całej lingwokultury. Manifestacje tekstowe takiego
konstruktu pojęciowego często będą ujawniały różne jego aspekty, co nazywa się
profilowaniem. Profil danego konceptu to, jak wynika z Langackerowskiego pojęcia
profilu, ale również z interpretacji szkoły lubelskiej, już nie uogólniony obraz da-
nego pojęcia, ale obraz w jakiś sposób tendencyjny, tak czy inaczej nierównoważny
konceptowi bazowemu (Grzegorzczkova 1998, 10-11). Bywa też, że dany koncept/
profil jest na użytek tego czy owego dyskursu wzbogacany o specyficzne cechy
semantyczne i pragmatyczne, które zaznaczane są tylko lub głównie w ramach
danego dyskursu i w żaden sposób nie mogą być traktowane jako część uogólnio-
nego dla danej kultury pojmowania (skoro koncept obejmuje też sferę emotywną
i pragmatyczną, to również odczuwania) danego fenomenu.

Bartmiński i Chlebda (2013, 70) pojęcia stereotypu i konceptu traktują wy-
miennie, powołując się m.in. na ujęcie stereotypu przez W. Lippmanna. Większość
opracowań poświęconych konceptom ujmuje je w odniesieniu do różnych kultur
jako całości. Tymczasem cechy stereotypu, jakie dają się wyprowadzić z pracy
Lippmanna, to: uwarunkowanie środowiskowe, funkcja interpretowania rzeczywisto-
ści, wynikające z obcości stereotypizowanego zjawiska uogólnienie oraz ugrun-
towanie stereotypów w kulturze (Lippmann 1922, 79-95). Wydaje się, że koncepty
takie jak ДОМ, ОГОЊЬ, ПРАВДА, СТРAX, które analizuje Stepanow (1997), lub
DOM, PRACA, WOLNOŚĆ, które są, m.in. przedmiotem analiz drugiego tomu
serii „Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów”

(Bartmiński | Bielińska-Gardziel | Niebrzegowska-Bartmińska 2014), zdecydowanie nie odpowiadają co najmniej warunkowi obcości. Jest to warunek istotny w pracy Lippmanna, jego rozważania na temat stereotypu przeplatane są przykładami różnych sytuacji obcości, przytacza też całą serię takich przykładów zaczerpniętą z pracy J. Deweya „How we think” (obce języki, których nie rozumiemy, mieszkaniacze prowincji, który znalazł się w wielkim mieście, człowiek nie znający się na sporcie wśród zapalonych kibiców itd.; Lippmann 1922, 80). Należy go uwypuklić tym bardziej, że teoretyk propagandy rozpatruje stereotyp jako narzędzie wpływu na opinię publiczną, a w tej dziedzinie kategoria obcości jest jedną z częściej stosowanych. Kategorii obcości nie pomija na przykład N. Alefirenko:

При всём своём схематизме и обобщенности стереотипные представления о других народах и других культурах подготавливают к столкновению с чужой культурой, ослабляют удар, снижают культурный шок. Языковые стереотипы позволяют человеку представить мир в его лаконичной целостности, выйти за рамки своего узкого личностного восприятия действительности (2010, 407).

Nieco inaczej niż koncept DOM wygląda pod tym względem koncept EUROPA, który również jest przedmiotem wymienionego wyżej opracowania lubelskiej szkoły etnolingwistycznej. Należy jednak odróżnić uogólniony koncept EUROPA od sprofilowanego, a może całkiem zrekonstruowanego obrazu Europy, który staje się stereotypem właśnie w duchu Lippmannowskim. Jak zauważają A. Kiklewicz i M. Wilczewski, stereotyp i koncept są pojęciami pokrewnymi (Kiklewicz | Wilczewski 2011, 175). Nic w tym dziwnego, wszak ich natura jest bardzo podobna. O ile jednak rzeczywiście uwzględniać perspektywę Lippmanna, to nie sposób za stereotypy uznać koncepty typu DOM. O konceptualizacji w następujący sposób pisze J. Apresjan:

Каждый естественный язык отражает определенный способ восприятия и организации (= концептуализации) мира. Выражаемые в нем значения складываются в некую единую систему взглядов, своего рода коллективную философию, которая навязывается в качестве обязательной всем носителям языка (Apresjan 1995, 350, podkr. – P. Z.).

Jednocześnie Apresjan zaznacza, że koncepty to przede wszystkim „stereotypy” (tamże, cudzysłów zastosowany w tekście przez Apresjana), co w zestawieniu z Lippmannowską koncepcją stereotypu wyraźnie wskazuje na to, że niektóre koncepty są stereotypami (takie, które można pozytywnie odnieść do kategorii obcości), ale nie każdy stereotyp jest konceptem (a jedynie ten, który można odnieść do lingwokultury jako całości). Nie budzi np. wątpliwości istnienie stereotypów ściśle lokalnych (np. mieszkańców jakiejś dzielnicy konkretnego miasta), które nie są jednak konceptami, o ile za definicyjną cechę konceptu uznawać jego

uogólnienie w ramach danej kultury. W niektórych dyskursach w ostatnich latach, również w Polsce, dość szeroko upowszechnił się stereotyp gracza (użytkownika gier komputerowych), czy można jednak mówić o istnieniu konceptu GRACZ w odniesieniu do ogólnie pojmowanej polszczyzny? W tekście S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej odnajdujemy następujący passus, który świadczy o tym, że utożsamienie pojęć konceptu i stereotypu jest dość niekonsekwentne:

Stereotyp i koncept kulturowy jako kluczowe jednostki w opisie etnolingwistycznym, funkcjonują w ramach dwóch odmian etnolingwistyki „ludowej” i „narodowej”, a więc tych dyscyplin, które badają język ludowy i kulturę ludową lub język standardowy i kulturę ogólnonarodową (2019, 6).

Z dwóch pojęć – konceptu i profilu to profil bardziej odpowiada temu, co za Lippmannem zwykle się nazywać stereotypem. Postulat badania dyskursu w odniesieniu do profili wyrażają Kiklewicz i Wilczewski:

Profile ujawniają się w określonych dyskursach (z udziałem określonych uczestników), a więc ich opis wymaga analizy dyskursu – nie można przy tym ograniczać się analizą kolokacji na materiale wybranych wyrażen frazeologicznych języka (Kiklewicz | Wilczewski 2011, 174-175).

Jak pisze Niebrzegowska-Bartmińska, „Generalnie rzecz biorąc, rekonstrukcja konceptu w Leksykonie ukierunkowana jest na zarejestrowanie tego, co najsilniej utrwalone, co odpowiada „wyobrażeniu bazowemu”, podlegającego profilowaniu w dyskursach” (2019, 9). Wydaje się, że postulat ten jest aktualny również w odniesieniu do stereotypu. Za odniesieniem stereotypu do poziomu dyskursu przemawia również ciekawy fakt, który na przykładzie różnych stereotypów Żyda zaobserwował G. Allport (1966, 194). Rzecz w tym, że różne stereotypy odnoszące się do tej samej kategorii obiektów mogą być wzajemnie sprzeczne w ramach tej samej kultury. Koncept jako kategoria uogólniona i w swoisty sposób „uzgodniona” dla danej lingwokultury nie powinien mieć takiego potencjału. W przeciwnym wypadku musielibyśmy mówić o wielkiej liczbie konceptów odpowiadających tym samym ewokacjom językowym, co skazywałoby nas z kolei na konieczność rozstrzygnięcia o tym, który z nich jest bardziej lub mniej konstytutywny dla danej kultury. A. Awdiejew zaproponował swego czasu, by „najbardziej stabilne i rozpowszechnione” jednostki tego typu nazywać stereotypami prototypowymi (1998, 54). Powstaje zatem następująca hierarchia pojęć: koncept bazowy (stereotyp/ stereotyp prototypowy) – profil, podczas gdy wydaje się, że znacznie bardziej przejrzysta byłaby diada pojęć odpowiadających poziomom modyfikacji wyobrażenia w stosunku do tego, które zostało uogólnione i utrwalone w języku: koncept (najsilniej utrwalone w systemie językowym, choć w żadnym razie nie obiektywny, jest również pojęciem wyprofilowanym) – stereotyp (bazujący na koncepcie, ale w znacznej

mierze zmodyfikowany również przez elementy nadbudowane poza konceptem). O ile można sobie wyobrazić sytuację, gdy dla danej kategorii obiektów istnieje szereg stereotypów, wśród których znajdują się takie, które wzajemnie się wykluczają (Allport podaje dwa sprzeczne twierdzenia: o tym, że Żydzi unikają asymilacji i o tym, że Żydzi ukrywają swoją tożsamość poprzez zmianę imion, prostowanie nosów i przestrzeganie chrześcijańskich zwyczajów (1966, 194), o tyle w ramach jednej lingwokultury trudno zaakceptować taką sytuację w przypadku konceptu, jeśli założenia Apresjana i innych badaczy podkreślających kulturowe ustalenie konceptu są aktualne, o czym świadczy niezliczona liczba publikacji mówiących o manifestacjach poszczególnych konceptów w polszczyźnie (a nie w jakimś jej dyskursie), rosyjskim, angielskim etc. Z podobną sytuacją będziemy mieli do czynienia w przypadku konceptu Europy, który dla ruszczyzny zrekonstruowała O. Frołowa (2018, 241-242). Jest on wewnątrznie niesprzeczny. Trudno wyobrazić sobie zresztą jak można skonstruować metodologicznie poprawną definicję, która zawierałaby taką sprzeczność, a to właśnie kognitywna definicja jest zasadniczym narzędziem opisu konceptu (Bartmiński 2018, 36). Różne są natomiast stereotypy Europy w rosyjskojęzycznych dyskursach – zarówno pozytywny, jak i negatywny. Z powodów, o których pisałem wyżej, rozpocznę swoją analizę od przybliżenia rekonstrukcji konceptu EUROPA w języku rosyjskim, by następnie wskazać, w jaki sposób został on zdekonstruowany w badanym dyskursie, a następnie zrekonstruowany do postaci stereotypu tak, by był użyteczny perswazyjnie.

Za punkt wyjścia dla analizy stereotypu Europy w badanym dyskursie przyjmuję kognitywną definicję Frołowej (2018, 241-242):

- (1) kategoria rodzajowa: geografia (część świata, kontynent Eurazja)
- (2) granice Europy
 - (2a) szerokie ujęcie: terytorium na zachód od Uralu
 - (2b) wąskie ujęcie: kraje zachodnioeuropejskie
- (3) skład: składa się z różnych krajów, Zachód, ludzie mówią różnymi językami
- (4) cechy: wartość
 - (4a) wspólnota ponadnarodowa
 - (4b) kultura
 - (4c) architektura
 - (4 cc) cywilizacja 1, rozumiana w pierwszym rzędzie jako organizacja społeczeństwa obywatelskiego
 - (4d) cywilizacja 2, rozumiana w pierwszym rzędzie jako osiągnięcia technologiczne
- (5) Unia Europejska
 - (5a) wysoki poziom życia
- (6) relacje między Rosją i Europą
 - (6a) relacja inkluzji w aspekcie kulturowym
 - (6b) relacja ekskluzji w aspekcie socjalnym

Uznaję, że powyższa definicja kognitywna konceptu bazowego jest trafna i stanowi punkt wyjścia dla profilowania, o którym również pisze Frołowa. Profilowanie rozumiem za Bartmińskim i Niebrzegowską jako „subiektywną (tj. mającą swój podmiot) operację językowo-pojęciową, polegającą na swoistym kształtowaniu obrazu przedmiotu poprzez ujęcie go w określonych aspektach (podkategoriach, fasetach), takich jak np. pochodzenie, cechy, wygląd, funkcje, zdarzenia, przeżycia itp., w ramach pewnego typu wiedzy i zgodnie z wymogami określonego punktu widzenia” (Bartmiński | Niebrzegowska 1998, 212). Profile te, będąc pochodną konceptu bazowego, są tak czy inaczej utrwalone w języku jako systemie (Szadura 2015, 130). Problem, który chciałbym podnieść, sprowadza się do tego, że na poziomie dyskursu konstruuje się obrazy danego obiektu również, a może zwłaszcza, takimi środkami, których nie można zaliczyć do tego poziomu. Najczęściej tworzy się go za pomocą odpowiednich kontekstów. Obraz, który powstaje w konkretnym kontekście przy pomocy zabiegów tekstowych, może na tyle oddalić się od konceptu bazowego, że ujmowanie go w pojęcie profilu wydaje się nie dość precyzyjnie oddawać istotę rzeczy. Również z tego powodu należałoby przemyśleć powrót do ściśle Lippmannowskiego rozumienia stereotypu jako takiego wyobrażenia przedmiotu, które poprzez swoje funkcjonowanie w ramach dyskursu znacząco oddalił się od konceptu bazowego. Z taką sytuacją mamy do czynienia w przypadku funkcjonowania obrazu Europy w analizowanym przeze mnie dyskursie. Do ukształtowania się tego obrazu prowadzi kilka dróg. Po pierwsze, jest to swoista interpretacja, nadanie określonej lub zmiana istniejącej orientacji aksjologicznej czy, ogólniej, reinterpretacja konceptu w ramach faset, po drugie – nadbudowanie na bazie konceptu dodatkowych warstw asocjacyjno-konotacyjnych. Tak daleko idące zmiany nie dają się ujmować w kategoriach profilowania, prowadzą one do powstania specyficznego dla danego dyskursu stereotypu.

1. Reinterpretacja konceptu w ramach faset

1.1. Nie podlegają jej te aspekty, które związane są z geografiami w jej wymiarze fizycznym (obszar za zachód od Uralu). Konteksty, z których pośrednio lub bezpośrednio wynika, że część Rosji leży w Europie, są niezwykle rzadkie (znalazłem jedynie 3 takie wypadki na ok. 250 użyciu traktujących Europę i Rosję jako różne obszary):

- (1) Русская Держава по своим размерам стала больше *всей остальной Европы!*
- (2) Низкий уровень рождаемости – проблема *всех стран Европы, в том числе и России.*
- (3) Именно поэтому, даже, несмотря на интернациональный эксперимент поставленный над русскими в XX веке, они – *одни из самых этнически чистых народов в Европе.*

Prawdopodobnie dzieje się tak dlatego, że w dyskursie przeważa jednak cywilizacyjne pojęcie Europy, które jest negatywnie waloryzowane. Silnej aksjologizacji ulegają natomiast aspekty związane z geografiami polityczną (kraje zachodnioeuropejskie, Zachód). W trwającym od kilku stuleci sporze zapadników i słowianofilów prawosławni radykalowie opowiadają się zdecydowanie po stronie słowianofilskiej, powtarzając retorykę zarówno radykalnych XIX-wiecznych słowianofilów, jak i bolszewików¹².

Zachód waloryzowany jest jednoznacznie negatywnie, np. poprzez zastosowanie metafor:

- (4) Духовный закат Европы и *грозовые тучи Запада* способствовали определенной переориентации на Балканах.
- (5) Господь Бог пожалел не Европу и *гнилой Запад*, которые уже были оприходованы в планах Кремля.
- (6) Миллионы русских женщин, детей, молодежи, «мозгов», которые могут влить свежую кровь в *дряхлеющее тело Запада*.

Obraz Zachodu konstruowany jest w identyczny niemal sposób jak w sowieckim dyskursie ideologicznym, dla którego podręcznikową wręcz kolokacją jest *гнилой Запад*. Podobnie jak w tzw. nowomowie (Zemsał 2018, 139) obudowuje się jednostki ewokujące pojęcie Zachodu negatywnie wartościującymi kontekstami, które mają na celu wytworzenie trwałych asocjacji przenoszących negatywną waloryzację na te pojęcia. Konteksty te zawierają sformułowania m.in. o semantyce upadku, rozkładu, słabości (głównie z moralnego, obyczajowego punktu widzenia), ale również zagrożenia i agresji (kulturowej i geopolitycznej), np.

- (7) В настоящее время ситуация повторяется – западная цивилизация *корчится в системном кризисе* (нельзя вечно *паразитировать*), ей нужны жертвы.
- (8) Или западное общество потребления, потребив всё что можно и нельзя, *потеряло здоровье, совесть и рассудок* и это стало бросаться в глаза нашим туристам?
- (9) *Духовная деградация* западного общества результат отречения людей от Бога и обращения их к идолам с названиями «богатство», «похоть» и «благополучие».
- (10) Я низко кланяюсь и поддерживаю тех православных верующих и священнослужителей, которые противостоят пропаганде извращений, и готова сама

¹² M. Broda przypisuje takie postrzeganie Zachodu Rosjanom w ogóle: „W następstwie powyższego Zachód jawi się Rosjanom jako wyprany z sensu i treści aksjologicznych, pozbawiony żywej więzi z Absolutem, zniewolony przez swe przywiązanie do materialnej strony rzeczywistości, zatomizowany i zdeintegrowany, petryfikujący stan Upadku, w którym znalazł się z racji swych własnych zasad, niezgodny do samodzielnego zeń wyjścia” (2011, 321). Wydaje się jednak, że jest to zbyt daleko idące uogólnienie, ponieważ nie brak w Rosji ludzi, a nawet całych środowisk (choćby zwolennicy liberalizmu), którzy w Zachodzie widzą pozytywny wzorzec.

выйти на улицу, чтобы воспрепятствовать навязыванию нашему народу всей этой *западной мерзости*.

- (11) Вот поэтому нам и *угрожает сегодня Запад* – если не весь мир.
- (12) Поэтому сегодня Запад уже *открыто бряцает оружием*.
- (13) После этого Русь десятилетие за десятилетием, столетие за столетием стойко сдерживала *агрессию Запада*.
- (14) Но Запад не оставлял своих попыток *уничтожить* Россию.
- (15) Исламский терроризм – удобное *оружие Запада в борьбе с Россией*.
- (16) По сути, Запад осуществил против нас *информационную диверсию или террористическую атаку*.

Zachód traktowany jest w badanych tekstach jako odrębna cywilizacja znajdująca się, w przeciwieństwie do cywilizacji rosyjskiej, w głębokim kryzysie moralnym. Przyczyny takich postaw wskazuje, opierając się na myśl I. Berlina, M. Bohun:

Wartość jego interpretacji polega na tym, że brytyjski myśliciel ukazuje ideę „gnijącego Zachodu” jako swoistą kompensację ze strony narodów, których intelektualni przywódcy odczuwają dyskomfort wynikający z faktu uświadomienia sobie, że są reprezentantami wspólnot od Europy odrębnych, bo mniej cywilizowanych i mniej nowoczesnych. Jest to pogląd, który dobrze przystaje do realiów myśli rosyjskiej, a nawet opisuje w pewien sposób jej narodziny (2014, 48).

Badany materiał rzeczywiście nie zawiera zbyt wielu przykładów cywilizacyjnych (w sensie technologicznym) „przewag” tego, co nazywa się rosyjską cywilizacją. Co więcej, znajdziemy tam konteksty wyraźnie uznające wyższość Zachodu w tym zakresie. Cały ten obszar uznawany jest jednak za mało istotny w porównaniu z warstwą duchowo-moralną, gdzie górę w optyce analizowanych tekstów bierze Rosja. O ile technologiczne zdobycze Zachodu są na ogół uznawane, o tyle wartości kulturowe i moralne oraz związane z nimi obiekty, jeśli nie zostają zaklasyfikowane jednoznacznie negatywne, np. jako *мерзость*, są prezentowane z dużym dystansem, którego wykładnikami są często cudzysłów lub formuła *так называемый*. Bardzo często oba te zabiegi występują jednocześnie, jak gdyby autorowi zależało na szczególnym podkreśleniu tego dystansu, np.

- (17) Удивительным образом это идеологическое разнотравье преподносится под брендом *«западные ценности»*.
- (18) Опыт общественной жизни *так называемых «демократических стран»* свидетельствует о том, что наркотизация там очень стабильна как социальная структура.
- (19) Я хочу обратить внимание читателей на то, что *так называемый свободный мир* штампует людей ещё почище, чем при «тоталитаризме».
- (20) Мы можем видеть, как постепенно происходит в истории деградация культуры: религия, потом гуманизм, *так называемые «общечеловеческие ценности»*, а потом, оказывается, и от этого легко можно отказаться.

- (21) Впрочем, так называемая Англиканская «*церковь*» давно уже превратилась в своего рода религиозную коммерческую компанию.

Zachód przedstawiany jest więc jednocześnie jako słaby, upadły, wręcz umierający, ale jednocześnie groźny. W tym zakresie nadawcy starają się operować formułami jednoznaczными pod względem oceny. W opisie Zachodu nie udaje się jednak uniknąć pojęć, które go charakteryzują, a które same w sobie (ze względu na trudną do pokonania pozytywną warstwę asocjacyjno-konotacyjną – *общечеловеческие ценности, церковь, свободный мир, христианский*) nie są podatne na jednoznaczną negatywną waloryzację. Dlatego podawane są one w cudzysłowie lub z użyciem formuły *так называемый*.

Stereotyp Zachodu jest w badanych tekstach jedynie hiperonimem wobec pojęcia Europy Zachodniej, szereg kontekstów wskazuje na tendencję do synonimicznego używania reprezentujących je jednostek leksykalnych, np.

- (22) В силу различия *западноевропейской* и русской цивилизаций Россия подвергается многовековой экспансии со стороны *Запада* – не только военной или экономической, но и духовной, религиозной, культурной.

Często samo pojęcie Europa odnosi się do Europy Zachodniej, np.

- (23) А все объясняется тем, что *Запад* является постхристианским. Когда-то *Европа* была христианской, но давно уже перестала ею быть, и потому пала в самом глубоком, метафизическом смысле.

Staje się to tym bardziej wyraźne, że nierzadko w badanych tekstach mamy do czynienia z rozłącznym traktowaniem Europy i samej Rosji (o tym dalej), np.

- (24) В Европе средний возраст начала пользования – 9, а то и 7 лет. В *России* в среднем – 10, но мегаполисы почти не отстают от просвещенной *Европы*.

Nie brak też kontekstów wskazujących na rozłączne traktowanie Europy i Zachodu, np.

- (25) Господь Бог пожалел не *Европу* и *гнилой Запад* [...] [5].

Dlatego przejdę teraz do dalszej analizy dyskursywnego stereotypu Europy, opierając się na rekonstrukcji tego konceptu Frołowej, zaznaczając jednak, że w przytłaczającej większości wypadków hiponimiczne pojęcie Europa funkcjonuje w podobnych kontekstach jak jego hiperonim. Ta relacja hiperonimii (która jest związana w głównej mierze z uwarunkowaniami geografii fizycznej) w znacznej mierze się zacierza, pojęcia te w badanym dyskursie wyraźnie dążą do funkcjonalnej synonimii.

1.2. Cechy: wartość

1.2.1. Wspólnota ponadnarodowa

Choć obecnie aktualność tego uogólnienia może być wynikiem m.in. funkcjonowania politycznych struktur w jakimś stopniu jednoczących narody europejskie, to jest ono znacznie starsze, może brać swój początek od bardzo ogólnego podziału świata na pogański oraz chrześcijański, który podzielony jest z kolei na świat prawosławny i – ogólnie pojmowany – łaciński. Jeszcze w XIX w. tę wspólnotę Europy opisał Mikołaj Gogol:

Потом о Европе, история которой означена совершенно противоположною характерностью, где существование народов, напротив, долго и мощно; где всё, напротив, порядок и стройность: народы разом подвигаются такт в такт, как регулярные европейские войска; государства все почти в одно время растут и совершенствуются; при всех характерных отличиях наций, в них видно общее единство, и каждая из них так чудно запутана с другими, что становится совершенно понятною только в соединении со всей Европою, и вся Европа кажется одним государством (Gogol 1952, 37).

Jak już wspominałem, Europa w optyce badanych tekstów to odrębna cywilizacja, która, choć składa się z różnych geograficznie (ale nie cywilizacyjnie) obszarów, kieruje się wspólnymi wartościami, które waloryzowane są przez nadawcę negatywnie (w odróżnieniu od neutralnego bądź nawet pozytywnego wartościowania w ramach konceptu bazowego), i jest w pewien sposób zorganizowana. O łącznym traktowaniu narodów Europy (jako konceptu) świadczy choćby stosowanie liczby mnogiej kolokacji, np.

- (26) Но властолюбивые и высокомерные *европейские народы* до сего дня не признают своей вины.
- (27) Только *европейские народы* не хвалятся ни Христом, ни Его Евангелием, но своими смертоносными машинами и дешевыми фабриками, и последствия такого самохвальства таковы, что все нехристианские народы возненавидели Христа и христианство.
- (28) *Европейские народы* всегда завидовали России и старались сделать ей зло.

choć ta semantyka wspólnoty nie wynika z samej formy liczby mnogiej, por. „Эти разделения сопровождалось государственным дроблением и ослаблением мощи великих *европейских народов*” (Mironova 2021), a z całych konstrukcji predykatywnych lub szerszych kolokacji, w których zbiorowości wielu narodów przypisuje się wspólne cechy i dążenia (*властолюбивые и высокомерные европейские народы, европейские народы не хвалятся ни Христом, европейские народы всегда завидовали*).

1.2.2. Kultura

Analiza Frołowej pośrednio wskazuje na pozytywną waloryzację kultury europejskiej w ramach konceptu bazowego Europa, najwyraźniej pokazują to asocjacje ankietowanych przez nią studentów (*достопримечательности, музыка, музеи, кино, литература* – zob. Frolova 2018, 238). To pozytywne skojarzenie potwierdza szereg przykładów z NKRJ¹³:

- (29) А между тем именно *европейская культура явила миру высочайшие образцы музыкального искусства*, взаимодействие с которыми может приносить подготовленному человеку проверенную веками пользу.
- (30) Колоссальный успех мировой культуры на базе европейских достижений и то обстоятельство, что в последние двести лет *европейская культура все больше играет роль базы универсальной культуры*, синтезирующей достижения всего человечества, дает некоторым исследователям основания говорить только о европейской культуре.

Szereg odnotowanych użyć pozwala sądzić, że o ile osiągnięcia europejskiej kultury w odległej (ale już chrześcijańskiej) przeszłości nie są odrzucane, o tyle współczesna kultura Europy, jako ta, która porzuciła paradygmat religijny, uległa zdegenerowaniu i jako taka jest negowana, np.

- (31) Вот уже два тысячелетия вся европейская культура связана с Библией. Либо восходит к ней, либо с ней борется. Пошлые ужимки и копеечные страсти венер и аполлонов сменились *пронзительным и искренним гамлетовским «быть или не быть?»*. Публика выбирала: быть.
- (32) Но человеческая история знает одно любопытное явление – Ренессанс. Красивое слово с завитушками красиво и переводится – возрождение. По сути же, ничего нового не рождалось. Возрождения не было, было возвращение. *Возвращение вителлиевого желания «насытит взгляд»*. *Возвращение языка*.
- (33) Давно уже пора *перестать вообразить Европу как светоч знаний и культуры* для всего мира.
- (34) Конец Средневековья знаменуется *дехристианизацией европейской культуры*

Nie brak też znacznie ostrzejszych sformułowań z przedrostkiem *анти-*, które mówią nie tyle o kulturze zdegenerowanej czy jałowej, ile o ukierunkowanej przeciwko światu wartości uznawanych przez nadawców dyskursu za najważniejsze, np.

- (35) В отношении состояния современного европейского общества не стоит и вдаваться в подробности. [...] Активно помогает социальной деградации *антинаука и антикультура, антимузыка и антивидение* (которое,

¹³ НКРЯ – Национальный корпус русского языка: <https://ruscorpora.ru/new/>.

по привычке, пишут с приставкой теле), специально разработанные отупляющие игры, растлевающие игрушки и проч. средства досуга.

Kultura Europejska prezentowana jest przy tym nie tylko jako pozbawiona wartości, lecz także jako coś ekspansywnego, jako zagrożenie, np.

- (36) В силу различия западноевропейской и русской цивилизаций Россия подвергается *многовековой экспансии* со стороны Запада – не только военной или экономической, но и духовной, религиозной, культурной.
- (37) Или: «Ваня, сегодня всемирный день святого Валентина!» – и наш «Ваня» ударяется во все тяжкие... Что тут скажешь, – в *Европе прорвало культурную канализацию, а у нас все всплывает*.
- (38) Предложили заменить геноцид культуроцидом: мол, не убивать «русскую быдломассу» надо, а всего лишь насильственно подлечить от «нецивилизованного самосознания». Глядишь, после пары сотен уколов забудут свою «Рашку» и превратятся в *«цивилизованных европейцев»*.
- (39) И Европа тоже будет проявлять подобную терпимость, но *все должны поклоняться ей как верховному божеству или под именем Европы, или под именем культуры*.

Stereotyp kulturalnych Europejczyków, który w tym wypadku został uosobiony w zbiorowym wizerunku Francuzów, został kompletnie zanegowany w następującej wypowiedzi:

- (40) Но употребление чужого языка привело к тому, что *культурные французы пришли в Москву мочиться в церковные сосуды и загонять коней в Успенский собор Кремля*.

Element wywoływany za pomocą pojęcia kultury, obecny w definicji Frołowej, jest więc w stereotypie Europy w badanym dyskursie jak najbardziej obecny, natomiast ulega on zdecydowanej reinterpretacji aksjologicznej. Pojęcie kultury pojawia się jako bardzo ogólne hasło wywoławcze, w analizowanych tekstach nie występują przywołania poszczególnych zjawisk składających się na dziedzictwo kulturalne Europy, nie ma mowy np. o włoskim malarstwie czy muzyce, jakiegokolwiek literaturze itd., a to właśnie te sfery najprawdopodobniej mieli na myśli badani w ankiecie Frołowej studenci, którzy wskazywali skojarzenie Europy z kulturą. Do podobnego wyeliminowania całej sfery dochodzi w przypadku wydzielonej przez badaczkę w oddzielnej fascie kategorii „architektura” (4c). W badanych tekstach brak odniesień do tej sfery. Eliminacja ta sprawia wrażenie podwójnie motywowanej – po pierwsze, na pierwszy plan w dyskursie wysuwa się konflikt światopoglądowy, dla którego nie są to rzeczy bardzo istotne, po drugie – wspomnianie o poszczególnych osiągnięciach kultury europejskiej, których wysokiej randze nie sposób zaprzeczyć, stoi w sprzeczności z jednoznacznie negatywnym wartościowaniem europejskiej kultury jako całości.

1.3. Cywilizacja 1, rozumiana w pierwszym rzędzie jako organizacja społeczeństwa obywatelskiego

Faseta „cywilizacja” w odniesieniu do Europy jako obszaru bardziej cywilizowanego ulega zdecydowanej reinterpretacji i podawana jest w kluczu ironicznym, np.

- (41) Что тут сказать – вот такие мы дикари и вот в таком диком обществе живем. *Европейских цивилизованных баб жалко*, если так пойдет дальше, то им и остается только Коран учить, да паранджу примерять.
- (42) Возможно, за границей есть чему поучиться, но прежде чем принимать за образец замыленные западные шаблоны, полезно знать, чем сегодня, на самом деле, является *«цивилизованная» Европа*.

Pojęcie cywilizacji może odnosić się zarówno do sposobu organizacji społeczeństwa, jak i tzw. cywilizacji technicznej. Temu pierwszemu odpowiada w definicji Frołowej głównie pojęcie tzw. społeczeństwa obywatelskiego. O ile jako takie nie pojawia się ono się w badanych tekstach, o tyle pojawiają się pojęcia związane z pewnym paradygmatem socjalnym w większym lub mniejszym stopniu przyjętym w Europie Zachodniej. Te kluczowe pojęcia uogólniane są często jako tzw. wartości europejskie kojarzone z wolnością, równością, godnością, prawami człowieka, świeckością państwa, państwem prawa itd. (Yudin 2011, 36; Bartmiński 2018, 7). W badanych tekstach uogólnione pojęcie *европейские ценности* pojawia się w kontekstach zdecydowanie zdystansowanych (cudzysłów), np.

- (43) К чему ведут *«ценности»*, навязываемые нам апостасийной Европой?
- (44) Еврособлазнитель и прочие либералы всех мастей давно обхаживают нас с целью склонить к *«европейскому выбору»* и принятию *«европейских ценностей»*, якобы принятых во «всем цивилизованном мире».
- (45) В результате гибридной войны с Россией наша страна должна быть расчленена и «утилизирована», ибо по критериям англосаксонской либеральной демократии Россия представляет угрозу геополитическим и военно-стратегическим интересам США и их евроатлантических союзников (Евросоюз, НАТО), американской демократии и *прочим распрекрасным «европейским ценностям»*.

Ponad połowa odnotowanych użyć zawęza to pojęcie do tolerancji wobec mniejszości seksualnych (o tym w dalszej części opracowania), np.

- (46) Православие несовместимо с «европейским выбором», и в этой статье я приведу цитаты, показывающие отношение Священного Писания к основным *«современным европейским ценностям»* – *греху мужеложства и прочим половым извращениям*.

- (47) Разумеется, это не случайно, ибо всякий, способный видеть, понимает, что православие (и другие традиционные конфессии) точно и бескомпромиссно полагают «европейские ценности» тяжким грехом.

Poza ogólnym sformułowaniem *европейские ценности* w podobnych, co najmniej zdystansowanych kontekstach występują też nominacje oznaczające poszczególne wartości wchodzące do tego katalogu, np.

- (48) Национализм отрицает насилие над человеческой природой, которым так самозабвенно занимаются и *европейские адепты толерантности* и кремлёвские многонациональщики.
- (49) Европейская *толерантность перешла все разумные пределы, погрузившись в сатанинские глубины*.
- (50) А мы, простые смертные, принимаем их *агрессивную диктатуру*, веря при этом в то, что на самом деле учимся у них «*свободе выбора*».
- (51) Посмотрите на ту «*свободу*», которая царит в США и большинстве стран Европы. Такая «*свобода*», отрицающая разницу между добром и злом, пытающаяся легализовать откровенные пороки, – *убийственна для человека*.
- (52) Они *кичатся* своим «*правовым государством*», где все якобы по закону. Но каков это закон? «Всякий, делающий грех, делает и беззаконие» (1 Ин. 3, 4). *Грош цена европейским «законам», основанным на грехе. Это не закон, это – беззаконие*.

Faseta „cywilizacja 1” z definicji Frołowej jest dość silnie reprezentowana w badanym dyskursie, ale jest ona waloryzowana negatywnie, autorzy podają w wątpliwość autentyczność tych wartości lub odnoszą się do nich ironicznie.

1.3.1. Cywilizacja 2, rozumiana w pierwszym rzędzie jako osiągnięcia technologiczne

O tym, że w ruszczyźnie ogólnej znajdziemy wyraz uznania dla technologicznego zaawansowania Europy, świadczy choćby stała obecność słów z pierwszym rdzeniem (prefiksoidem) *евро-* oznaczającym wysoką jakość, np. *евроремонт*, *евромода* (Ratsiburskaya | Samylicheva | Shumilova 2014, 164); *еврохимчистка*, *европрачечная*, *еврохолодильник*, *евроотделка* (Veprava | Kupina 2009, 9-11) itd. Podobnie jak w przypadku fasety związanej z geografią nie ma tu zbyt wielkiej sposobności do zanegowania tego stanu rzeczy, np.

- (53) Какие же всё-таки люди чёрствые, – жаловалась она, запуская кофейный аппарат. – Говорю: так же нельзя, вы же не скотов, людей лечите. Где современное оборудование, где вообще всё? *Где европейская аппаратура?*

ale możliwa jest jego reinterpretacja poprzez tradycyjne dla rosyjskiej kultury uznanie prymatu duchowości nad światem materialnym. Taką postawę opisuje Bohun:

Dostrzegam tutaj bezpośrednio źródło tego, co chciałbym nazwać *cywilizacyjnym resentymentem*. Mechanizm jego działania jest stosunkowo prosty, stanowiąc formę obrony przed dominacją gospodarczą, polityczną i kulturalną (albo którąś z nich w dowolnym układzie) ze strony narodów tak zwanych cywilizowanych czy też rozwiniętych. Są one zbyt potężne, aby skutecznie bronić się przed ich wpływem, nie sposób też pokonać je militarnie czy gospodarczo, ani zaimponować rodzimą kulturą. Jedyne, co pozostaje, to zemsta mentalna (albo raczej zemsta w królestwie idei). Zemsta mentalna jest rodzajem przewartościowania: wartości i cechy narodów dominujących należy ukazać za antywartościowe albo zgoła zgubne. Należy zatem ogłosić, że nimi gardzimy, bo są wartościami ludów skazanych na zagładę lub ogarniętych straszliwą chorobą. W dyskursie antyokcydentalistycznym oznacza to, że wszystko, czym chlubi się Zachodnia Europa – zamożność, komfort życia, bezpieczeństwo socjalne, łagodne prawa, dobre obyczaje, szeroki zakres swobód obywatelskich, sprawne instytucje polityczne, technologia i nauka, racjonalizm, wykorzenienie zabobonów, kulturalne wysublimowanie z jednej strony, i umasowienie kultury z drugiej itd. – są po prostu symptomami zmierzchu bądź słabości (Bohun 2014, 51-52).

Dokładne potwierdzenie tej diagnozy odnajdujemy w badanych tekstach, np.

- (54) За последние 1000 лет Европа не сделала ни одного открытия в области моральной или духовной, а только в материальной, причем эти открытия уже подвели человечество к самой грани пропасти, завели в духовный праг, какого еще не было в истории христианства, своим ли умом или по наговору евреев.
- (55) Поэтому русская православная культура чужда западноевропейской материалистической массовой культуре.
- (56) Только европейские народы не хвалятся ни Христом, ни Его Евангелием, но своими смертоносными машинами и дешевыми фабриками, и последствия такого самохвальства таковы, что все нехристианские народы возненавидели Христа и христианство.

Jest to kolejna warstwa semantyczna związana z pojęciem Europy, która w ramach analizy dyskursu uległa ujemnemu przewartościowaniu. Kolejne fasety wyodrębnione przez Frołową oraz ich reinterpretacje w badanym dyskursie, a także inny sposób budowania stereotypu poprzez nadbudowywanie nowych warstw konotacyjno-asocjacyjnych na bazie istniejącego konceptu (punkt 2.) będą przedmiotem drugiej części tego artykułu.

Bibliografia

- ALEFIRENKO, N. (2010), Yazykovyye stereotypy russkogo etnokul'turnogo prostranstva. In: Przegląd Wschodnioeuropejski. 1, 405-424. [Алефиренко, Н. (2010), Языковые стереотипы русского этнокультурного пространства. В: Przegląd Wschodnioeuropejski. 1, 405-424.]
- ALLPORT, G. W. (1966), *The Nature of Prejudice*. Massachusetts – Palo Alto – London etc.
- APRESJAN, Yu. D. (1995), *Izbrannyye trudy*, vol. II. Integral'noye opisaniye yazyka i sistemnaya leksikografiya. Moskva. [Апресян, Ю. Д. (1995), Избранные труды, том II. Интегральное описание языка и системная лексикография. Москва.]
- ARUTYUNOVA, H. D. (ed.) (1991), *Logicheskiy analiz yazyka. Kul'turnyye kontsepty*. Moskva. [Арутюнова, Н. Д. (1991) (ред.), Логический анализ языка. Культурные концепты. Москва.]
- AWDIEJEW, A. (1998), Standardy semantyczne a znaczenie leksykalne. W: *Język a Kultura*. XII, 53-62.
- BARTMIŃSKI, J. (1998), Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem na przykładzie stereotypu matki. W: *Język a kultura*. XII, 63-83.
- BARTMIŃSKI, J. (2018), O założeniach i postulatach lingwistyki kulturowej (na przykładzie definicji PRACY). W: *Półrocznik Językoznawczy Tertium*. 3 (1), 26-55.
- BARTMIŃSKI, J. (2018a), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?* W: Chlebda, W. (red.) (2018), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*. T. 2: Europa. Lublin – Opole, 7-14.
- BARTMIŃSKI, J. | BIELIŃSKA-GARDZIEL, I. | NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA S. (red.) (2014), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2. Lublin.
- BARTMIŃSKI, J. | CHLEBDA, W. (2013), Problem konceptu bazowego i jego profilowania – na przykładzie polskiego stereotypu Europy. W: *Etnolingwistyka*. 25, 69-95.
- BARTMIŃSKI, J. | NIEBRZEGOWSKA, S. (1998), Profile a podmiotowa interpretacja świata. W: Bartmiński, J. | Tokarski, R. (red.), *Profilowanie w języku i w tekście*. Lublin, 211–224.
- BOHUN, M. (2014), Śmiertelna cywilizacja: katastroficzny antyokcydentalizm rosyjski i europejskie paradoksy. W: *Kultura i Wartości*. 2 (10), 45-62.
- BRODA, M. (2011), „Zrozumieć Rosję”? O rosyjskiej zagadce-tajemnicy. Łódź.
- FROLOVA, O. Ye. (2018), Kontsept YEVROPA v russkoyazykovoy kartine mira. W: Chlebda, W. (red.) (2018), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 2, Europa, Lublin – Opole, 257-288. [Фролова О. Е. (2018), Концепт ЕВРОПА в русской языковой картине мира. В: Chlebda, W. (red.) (2018), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 2, Europa, Lublin – Opole, 257-288.]
- GOGOL', N. V. (1952), O prepodavanii vseobshchey istorii. In: Gogol', N. V., *Polnoye sobraniye sochineniy*. T. 8. Moskva – Leningrad, 26-39. [Гоголь, Н. В. (1952), О преподавании всеобщей истории. В: Гоголь, Н. В., *Полное собрание сочинений*. Т. 8. Москва – Ленинград, 26-39.
- KARASIK, V. I. (2002), *Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs*. Volgograd. [Карасик, В. И. (2002), Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград.]
- KIKLEWICZ, A. | WILCZEWSKI, M. (2011), Współczesna lingwistyka kulturowa: zagadnienia dyskusyjne (na marginesie monografii Jerzego Bartmińskiego *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*). W: *Biuletyn PTJ*. 67, 165-178.
- LIKHACHEV, D. S. (1999), Kontseptosfera russkogo yazyka. In: Likhachev, D. S., *Ocherki po filosofii khudozhestvennogo tvorchestva*. Sankt-Peterburg, 147-165. [Лихачев, Д. С., (1999), Концептосфера русского языка. В: Лихачев, Д. С., *Очерки по философии художественного творчества*. Санкт-Петербург, 147-165.]
- LIPMANN, W. (1922), *Public Opinion*. NY.
- MEDUZA (2020), Byvshiy skhiigumen Sergiy zaderzhan v zakhvachennom im Sredneural'skom zhenskom monastyre. In: <https://meduza.io/news/2020/12/29/byvshiy-shiigumen-sergiy->

- zaderzhan-v-zahvachennom-im-sredneuralskom-zhenskom-monastyre (accessed 07.03.2021). [Медуза (2000), Бывший схиигумен Сергей задержан в захваченном им Среднеуральском женском монастыре. В: <https://meduza.io/news/2020/12/29/byvshiy-shiiigumen-sergiy-zaderzhan-v-zahvachennom-im-sredneuralskom-zhenskom-monastyre> (dostęp 07.03.2021).]
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA, S. (2019), O eksplikowaniu konceptów kulturowych. Referat wygłoszony podczas I Seminarium „Wartości w językowym obrazie świata Litwinów i Polaków” (Wilno 2019). W: <http://www.kulturinelingvistika.flf.vu.lt/public/Stanis%C5%82awa%20Niebrzegowska%20-Bartmi%C5%84ska%20Oeksplikowaniu%20konceptow%20kulturowych.pdf> (dostęp 24.02.2021).
- RATSIBURSKAYA, L. V. | SAMYLICHEVA, N. A. | SHUMILOVA, A. V. (2014), Spetsifika sovremen-nogo mediynogo slovotvorchestva. In: Radbil', T. B. | Marinovaye, V. | Ratsiburskaya, L. V. | Samylicheva, N. A. | Shumilova, A. V. | Shchenikova, Ye. V. | Zhdanova, Ye. A., Russkiy yazyk nachala XXI veka: leksika, slovoobrazovaniye, grammatika, tekst. Nizhniy Novgorod, 150-230. [Рацибурская, Л. В. | Самыличева, Н. А. | Шумилова А. В., (2014), Специфика современного медийного словотворчества. В: Радбиль, Т. Б. | Маринова, Е. В. | Рацибурская, Л. В. | Самыличева, Н. А. | Шумилова, А. В. | Щеникова, Е. В. | Виноградов, С. Н. | Жданова, Е. А., Русский язык начала XXI века: лексика, словообразование, грамматика, текст. Нижний Новгород, 150-230.]
- SOLDATOV, A. (2017), Pravoslavnyy IGIL*, пока yeshche ne zapreshchenny v Rossii. In: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2017/09/12/73792-pravoslavnyy-halifat> (accessed 07.03.2021). [Солдатов, А. (2017), Православный ИГИЛ*, пока еще не запрещенный в России. В: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2017/09/12/73792-pravoslavnyy-halifat> (dostęp 07.03.2021).]
- СТЕПАНОВ, Ю. С. (1997), Konstanty. Slovar' russkoj kul'tury. Opyt issledovaniya. Moskva. [Степанов, Ю. С. (1997), Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва.]
- SZADURA, J. (2015), Sposoby nazywania przedmiotu jako narzędzie profilowania jego wyobrażenia bazowego, na przykładzie polskich nazw śniegu. W: Etnolingwistyka. 27, 129-145.
- ВЕРРЕВА, И. Т. | КУПИНА, Н. А. (2009), Yevro: slovo ili morfema? In: Russkiy yazyk v tsentre Yevropy. 12, 7-14. [Вепрева, И. Т. | Купина, Н. А. (2009), Евро: слово или морфема? В: Русский язык в центре Европы. 12, 7-14.]
- YUDIN, A. V. (2011), Yevropeyskiye tsennosti iz zapadnoj i vostочноj perspektivy. In: Etnolingwistyka. 23, 35-43. [Юдин, А. В. (2011), Европейские ценности из западной и восточной перспективы. В: Etnolingwistyka. 23, 35-43.]
- ZEMSZAŁ, P. (2018), Kultura, ideologia, metafora : metaforyczne dychotomie związane z kategoriami *swoich i obcych* w ideologicznym subdyskursie o kulturze w ZSRR w latach 1953-1957. Toruń. Teksty źródłowe
- ARKHIMANDRIT NIKANDR (2021), Slovo k russkomu soldatu. In: <https://3rm.info/publications/10258-slovo-k-russkomu-soldatu.html> (accessed 05.12.2021). [Архимандрит Никандр (2021), Слово к русскому солдату. В: <https://3rm.info/publications/10258-slovo-k-russkomu-soldatu.html> (dostęp 05.12.2021).]
- ARKHIMANDRIT RAFAIL (KARELIN) (2019), Monasheskiy avangardizm ili novyy etap obnovencheskoj revolyutsii. In: <https://3rm.info/publications/10200-monasheskiy-avangardizm-ili-novyy-eta.html> (accessed 05.12.2021). [Архимандрит Рафаил (Карелин), Монашеский авангардизм или новый этап обновленческой революции. В: <https://3rm.info/publications/10200-monasheskiy-avangardizm-ili-novyy-eta.html> (dostęp 05.12.2021).]
- АКСЮЧИЦ, В. (2018), Russkoye natsional'noye soznaniye. In: <https://3rm.info/publications/47382-russkoe-nacionalnoe-soznanie.html> (accessed 05.12.2021). [Аксюциц, В. (2018), Русское национальное сознание. В: <https://3rm.info/publications/47382-russkoe-nacionalnoe-soznanie.html> (dostęp 05.12.2021).]

- АРТЮХ, А. А. (2017), Preddverie ada – eto «ray» zapadnogo obraztsa. In: <https://3rm.info/publications/33974-preddverie-ada-eto-ray-zapadnogo-obrazca.html> (accessed 05.12.2021). [Артюх, А. А. (2017), Преддверие ада – это «рай» западного образца. В: <https://3rm.info/publications/33974-preddverie-ada-eto-ray-zapadnogo-obrazca.html> (dostęp 05.12.2021).]
- ВАКНУР, А. (2018), Novaya tsivilizatsiya, ili “Sobach’ye serdtse 2.0”. In: <https://3rm.info/publications/39028-novaya-civilizatsiya-ili-sobache-serdce-20-anatoliy-bahur.html> (accessed 05.12.2021). [Бахур, А. (2018), Новая цивилизация, или “Собачье сердце 2.0”. В: <https://3rm.info/publications/39028-novaya-civilizatsiya-ili-sobache-serdce-20-anatoliy-bahur.html> (dostęp 05.12.2021).]
- БАТЕНЕВА, Т. (2011), Zavisli v seti. A seychas – strashno podumat’... In: <https://3rm.info/publications/16402-zavisli-v-seti-tatyana-bateneva.html> (accessed 05.12.2021). [Батенева, Т. (2011), Зависли в Сети. А сейчас – страшно подумать... В: <https://3rm.info/publications/16402-zavisli-v-seti-tatyana-bateneva.html> (dostęp 05.12.2021).]
- БЕЛЯЕВ, М. (2017), Triumf natsionalistov. In: <https://3rm.info/publications/43415-triumf-natsionalistov.html> (accessed 05.12.2021). [Беляев, М. (2017), Триумф националистов. В: <https://3rm.info/publications/43415-triumf-natsionalistov.html> (dostęp 05.12.2021).]
- Dar Bozhiy. Stalin prekrasno ponyal, Kto zashchishchayet Moskvu (2012). In: <http://www.pokaianie.ru/article/stalin/read/38012> (accessed 12.03.2021). [Дар Божий. Сталин прекрасно понял, Кто защищает Москву (2012). В: <http://www.pokaianie.ru/article/stalin/read/38012> (dostęp 12.03.2021).]
- ИВАНОВ, С. (2017), Zhertvy informatsionnogo terrorizma. In: <https://3rm.info/publications/9315-zhertvy-informatsionnogo-terrorizma.html> (accessed 05.12.2021). [Иванов, С. (2017), Жертвы информационного терроризма. В: <https://3rm.info/publications/9315-zhertvy-informatsionnogo-terrorizma.html> (dostęp 05.12.2021).]
- ИЕРОМОНАХ РАФАИЛ (MISHIN) (2019), Razrusheniye rossiyskogo obrazovaniya... Reformy obrazovaniya v Yevrope. In: <https://3rm.info/publications/64136-razrusheniye-rossiyskogo-obrazovaniya-reformy-obrazovaniya-v-evrope-ieromonaha-rafaila-mishina.html> (accessed 05.12.2021). [Иеромонах Рафаил (Мишин) (2019), Разрушение российского образования... Реформы образования в Европе. В: <https://3rm.info/publications/64136-razrusheniye-rossiyskogo-obrazovaniya-reformy-obrazovaniya-v-evrope-ieromonaha-rafaila-mishina.html> (dostęp 05.12.2021).]
- Kogo nado schitat’ ruskim (2018). In: <https://3rm.info/publications/38139-kogo-nado-schitat-russkim.html> (accessed 05.12.2021). [Кого надо считать русским? (2018). В: <https://3rm.info/publications/38139-kogo-nado-schitat-russkim.html> (dostęp 05.12.2021).]
- КАНЕВ, А. (2021), Yazycheskiy luperkaliy ili blud pod maskoy khristianstva. In: <https://3rm.info/publications/9165-yazycheskiy-luperkalij-ili-blud-pod-maskoj.html> (accessed 05.12.2021). [Канев, А. (2021), Языческий луперкалий или блуд под маской христианства. В: <https://3rm.info/publications/9165-yazycheskiy-luperkalij-ili-blud-pod-maskoj.html> (dostęp 05.12.2021).]
- КРУПИН, В. (2021), Obrazovaniyem v Rossii rukovodyat vragi Rossii. In: <https://3rm.info/publications/36378-obrazovaniem-v-rossii-rukovodyat-vragi-rossii-vladimir-krupin.html> (accessed 05.12.2021). [Крупин, В. (2021), Образованием в России руководят враги России. В: <https://3rm.info/publications/36378-obrazovaniem-v-rossii-rukovodyat-vragi-rossii-vladimir-krupin.html> (dostęp 05.12.2021).]
- КРУПИН, В. (2021), Demokratkaalisa i neblagodarnyy narod. In: <https://3rm.info/publications/41612-demokratka-alisa-i-neblagodarnyy-narod-rasskaz-vladimira-krupina.html> (accessed 05.12.2021). [Куприн, В. (2021), Демократка Алиса и неблагодарный народ. В: <https://3rm.info/publications/41612-demokratka-alisa-i-neblagodarnyy-narod-rasskaz-vladimira-krupina.html> (dostęp 05.12.2021).]
- ЛЯПИНА, И. (2017), Vyrodivshayasya Yevropa. A muzhiki-to gde? In: <https://3rm.info/publications/60960-vyrodivshayasya-evropa-a-muzhiki-to-gde-irina-lyapina.html> (accessed 05.12.2021).

- Ляпина, И. (2017), Выродившаяся Европа. А мужики-то где? В: <https://3rm.info/publications/60960-vyrodivshayasya-evropa-a-muzhiki-to-gde-irina-lyapina.html> (dostęp 05.12.2021).]
- «Massovaya kul'tura» i Rossiya. Chto my mozhem i dolzhny sdelat' (2020). In: <https://3rm.info/publications/38772-massovaya-kultura-i-rossiya-chto-my-mozhem-i-dolzhny-sdelat.html> (accessed 05.12.2021). [«Массовая культура» и Россия. Что мы можем и должны сделать (2020). В: <https://3rm.info/publications/38772-massovaya-kultura-i-rossiya-chto-my-mozhem-i-dolzhny-sdelat.html> (dostęp 05.12.2021).]
- МЕДУШЕВСКИЙ, В. В. (2016), Как не стать рабами информационных технологий. In: <https://3rm.info/publications/23403-kak-ne-stat-rabami-informacionnyh-tehnologiy-vv-medushevskiy.html> (accessed 05.12.2021). [Медушевский, В. В. (2016), Как не стать рабами информационных технологий. В: <https://3rm.info/publications/23403-kak-ne-stat-rabami-informacionnyh-tehnologiy-vv-medushevskiy.html> (dostęp 05.12.2021).]
- МИРОНОВА, Т. (2021), Russkiye, ukrainsy, belorusy: odin yazyk, odin rod, odna krov'. In: <https://3rm.info/publications/3972-russkie-ukraincy-belorusy-odin-yazyk-odin-rod.html> (accessed 05.12.2021). [Миронова, Т. (2021), Русские, украинцы, белорусы: один язык, один род, одна кровь. В: <https://3rm.info/publications/3972-russkie-ukraincy-belorusy-odin-yazyk-odin-rod.html> (dostęp 05.12.2021).]
- О litsedeyakh: vozvedennoye v kul't iskusstvo vrat'. Gniyushchiye otbrosy vsekh vremen i narodov – «gosпода» litsedei! (2018). In: <https://3rm.info/publications/64234-o-licedeyah-vozvedennoye-v-kult-iskusstvo-vrat.html> (accessed 05.12.2021). [О лицедеях: возведенное в культ искусство врать. Гниющие отбросы всех времен и народов – «господа» лицедеи! (2018). В: <https://3rm.info/publications/64234-o-licedeyah-vozvedennoye-v-kult-iskusstvo-vrat.html> (dostęp 05.12.2021).]
- ПАВЛОВ, А. (2017), К чему ведут «tsennosti», navyazyvayemyye nam apostasiynoy Yevropoy? In: <https://3rm.info/publications/34085-k-chemu-vedut-tsennosti-navyazyvayemye-nam-apostasiynoy-evropoy.html> (accessed 05.12.2021). [Павлов, А. (2017), К чему ведут «ценности», навязываемые нам апостасийной Европой? В: <https://3rm.info/publications/34085-k-chemu-vedut-tsennosti-navyazyvayemye-nam-apostasiynoy-evropoy.html> (dostęp 05.12.2021).]
- ПОПОВИЧ, И. (2021), Ekumenizm – sut' podmena yeretikami Bozhestvennoy lyubvi besovskim gordelivym surogatom. In: <https://3rm.info/publications/47845-ekumenizm-sut-podmena-eretikami-bozhestvennoy-lyubvi-besovskim-gordelivym-surogatom-prepodobnyu-iustin-popovich.html> (accessed 05.12.2021). [Попович, И. (2021), Экуменизм – суть подмена еретиками Божественной любви бесовским горделивым суррогатом. В: <https://3rm.info/publications/47845-ekumenizm-sut-podmena-eretikami-bozhestvennoy-lyubvi-besovskim-gordelivym-surogatom-prepodobnyu-iustin-popovich.html> (dostęp: 05.12.2021).]
- Предательство русского православия... Gundyayevtsy otreklis' ot russkikh Ukrainy (2018). In: <https://3rm.info/main/72707-predatelstvo-russkogo-pravoslavija-gundjaevcy-otrekliis-ot-russkih-ukrainy.html> (accessed 05.12.2021). [Предательство русского православия... Гундяевцы отреклись от русских Украины (2018). В: <https://3rm.info/main/72707-predatelstvo-russkogo-pravoslavija-gundjaevcy-otrekliis-ot-russkih-ukrainy.html> (dostęp 05.12.2021).]
- Predposylki i osnovaniya sovremennoy estetiki (2017). In: <https://3rm.info/publications/30869-predposylki-i-osnovaniya-sovremennoy-estetiki.html> (accessed 05.12.2021). [Предпосылки и основания современной эстетики (2017). В: <https://3rm.info/publications/30869-predposylki-i-osnovaniya-sovremennoy-estetiki.html> (dostęp 05.12.2021).]
- САМСОНОВ, А. (2020), Rossii rano ili pozdno predstoit sokrushit' global'nogo marodëra. In: <https://3rm.info/publications/21479-rossii-rano-ili-pozdno-predstoit-sokrushit.html> (accessed 05.12.2021). [Самсонов, А., России рано или поздно предстоит сокрушить глобального мародёра. В: <https://3rm.info/publications/21479-rossii-rano-ili-pozdno-predstoit-sokrushit.html> (dostęp 05.12.2021).]

- Segodnya ispolnilos' 470 let so dnya venchaniya na tsarstvo svyatogo Tsarya Ioanna IV Groznogo (2017). In: <https://3rm.info/main/32359-ko-dnyu-venchaniya-na-carstvo-svyatogo-carya-ioanna-iv-groznogo.html> (accessed 12.03.2021). [Сегодня исполнилось 470 лет со дня венчания на Царство святого Царя Иоанна IV Грозного. В: <https://3rm.info/main/32359-ko-dnyu-venchaniya-na-carstvo-svyatogo-carya-ioanna-iv-groznogo.html> (dostęp 12.03.2021).]
- SENCHENKO, N. I. (2018), Voyna planetarnykh masshtabov. Narkotsivilizatsiya. In: <https://3rm.info/publications/5130-vojna-planetarnykh-masshtabov-narkotsivilizatsiya.html> (accessed 05.12.2021). [Сенченко, Н. И. (2018), Война планетарных масштабов. Наркоцивилизация. В: <https://3rm.info/publications/5130-vojna-planetarnykh-masshtabov-narkotsivilizatsiya.html> (dostęp 05.12.2021).]
- SHAGUROV, A. (2017), Pravoslavnaia kul'tura i sovremennaya massovaya kul'tura. In: <https://3rm.info/publications/22440-pravoslavnaia-kultura-i-sovremennaya-massovaya.html> (accessed 05.12.2021). [Шагунов, А. (2017), Православная культура и современная массовая культура. В: <https://3rm.info/publications/22440-pravoslavnaia-kultura-i-sovremennaya-massovaya.html> (dostęp 05.12.2021).]
- SMOLINA, S. (2017), Ya stala zhertvoy propagandy grekha. In: <https://3rm.info/publications/44603-ya-stala-zhertvoy-propagandy-greha.html> (accessed 05.12.2021). [Смолина, С. (2017), Я стала жертвой пропаганды греха. В: <https://3rm.info/publications/44603-ya-stala-zhertvoy-propagandy-greha.html> (dostęp 05.12.2021).]
- Sodomiya i zhenskoye svyashchenstvo – otlichitel'nyye priznaki anglikanskoj yeresi (2017). In: <https://3rm.info/publications/4242-sodomiya-i-zhenskoye-svyashchenstvo-otlichitel'nyye.html> (accessed 05.12.2021). [Содомия и женское священство – отличительные признаки англиканской ереси. В: <https://3rm.info/publications/4242-sodomiya-i-zhenskoye-svyashchenstvo-otlichitel'nyye.html> (dostęp 05.12.2021).]
- SOLOV-MITRICH, D. (2018), Diktatura bezdetnykh. In: <https://3rm.info/publications/41072-diktatura-bezdetnykh.html> (accessed 05.12.2021). [Соколов-Митрич, Д. (2018), Диктатура бездетных. В: <https://3rm.info/publications/41072-diktatura-bezdetnykh.html> (dostęp 05.12.2021).]
- Sovremennaya moda i bezplodiye (2020). In: <https://3rm.info/publications/41453-sovremennaya-moda-i-bezplodie.html> (accessed 05.12.2021). [Современная мода и безплодие. В: <https://3rm.info/publications/41453-sovremennaya-moda-i-bezplodie.html> (dostęp 05.12.2021).]
- Sud'ba Rossii v predskazaniyakh svyatykh ottsov (2021). In: <https://3rm.info/publications/13313-sudba-rossii-v-predskazaniyakh-svyatyykh-ottsov.html> (accessed 05.12.2021). [Судьба России в предсказаниях святых отцов (2021). В: <https://3rm.info/publications/13313-sudba-rossii-v-predskazaniyakh-svyatyykh-ottsov.html> (dostęp 05.12.2021).]
- Svyashchennoye pisanie o «evropeyskikh tsennostyakh» – polovykh izvrashcheniyakh (2017). In: <https://3rm.info/publications/35467-svyashchennoye-pisanie-o-evropeyskikh-tsennostyakh-polovykh-izvrashcheniyakh.html> (accessed 05.12.2021). [Священное писание о «европейских ценностях» – половых извращениях (2017). В: <https://3rm.info/publications/35467-svyashchennoye-pisanie-o-evropeyskikh-tsennostyakh-polovykh-izvrashcheniyakh.html> (dostęp 05.12.2021).]
- TALYARONOK, I. (2017), Rusofobiya – diagnoz «prozapadnoy partii». In: <https://3rm.info/publications/55921-rusofobiya-diagnoz-prozapadnoy-partii.html> (accessed 05.12.2021). [Таляронок, И. (2017), Русофобия – диагноз «прозападной партии». В: <https://3rm.info/publications/55921-rusofobiya-diagnoz-prozapadnoy-partii.html> (dostęp 05.12.2021).]
- TKACHENKO, D. (2021), Razmyshleniya. V Rossii nablyudaetsya deficit russkikh lyudey. In: <https://3rm.info/publications/53991-razmyshleniya-v-rossii-nablyudaetsya-deficit-russkikh-lyudey.html> (accessed 05.12.2021). [Ткаченко, Д. (2021), Размышления. В России наблюдается дефицит русских людей. В: <https://3rm.info/publications/53991-razmyshleniya-v-rossii-nablyudaetsya-deficit-russkikh-lyudey.html> (dostęp 05.12.2021).]

- Vatikan i «tserkov' evtanazii» (2018). In: <https://3rm.info/publications/34911-vatikan-i-cerkov-evtanazii.html> (accessed 05.12.2021). [Ватикан и «церковь эвтаназии» (2018). В: <https://3rm.info/publications/34911-vatikan-i-cerkov-evtanazii.html> (dostęp 5.12.2021).]
- VERESHCHAGIN, O. (2009), Vospitaniye voina. In: <https://oldland.livejournal.com/20184.html> (accessed 05.12.2021). [Верещагин, О. (2009), Воспитание воина. В: <https://oldland.livejournal.com/20184.html> (dostęp 5.12.2021).]
- Yevrosodom... Glubiny sataninskiye. V Yevrope opravdyvayut pedofiliyu (2018). In: <https://3rm.info/main/71868-evrosodom-glubiny-sataninskie-v-evrope-opravdyvayut-pedofiliyu.html> (accessed 05.12.2021). [Евросодом... Глубины сатанинские. В Европе оправдывают педофилию. В: <https://3rm.info/main/71868-evrosodom-glubiny-sataninskie-v-evrope-opravdyvayut-pedofiliyu.html> (dostęp 5.12.2021).]
- ZABELIN, D. (2017), Khleba i zrelisch: «что yest' istina?». In: <https://3rm.info/publications/37211-hleba-i-zrelisch-cto-est-istina.html> (accessed 05.12.2021). [Забелин, Д. (2017), Хлеба и зрелищ: «что есть истина?». В: <https://3rm.info/publications/37211-hleba-i-zrelisch-cto-est-istina.html> (dostęp 5.12.2021).]

